

KİTAP TANITIMI VE TENKİTLER

NAKVI, N. Haydar (1985) . *Ekonomi ve Ahlak*. Tercüme: İlhan Kutluer. İnsan Yayınları, ss. 224.

Sercan KARADOĞAN¹

Son yıllarda artan, ekonomi biliminin araçları ve varsayımlarının doğruluğu ve ahlakiliği konusu dünya çapında tartışılmakta ve yeni, alternatif teoriler yaygınlık kazanmaktadır. Ekonomi biliminin varsaydığı insan ve toplumun gerçek hayata tekabül etmemesi, bireyi ve iktisadi ilişkileri kâra izafe eden indirgemeci yaklaşımı, aşırı matematiksel formülasyon ve teorileri ana eleştiri konularını oluşturmaktadır. Bu klasik ve geleneksel yaklaşımlara karşı farklı disiplinlerden yararlanmayı öneren, ahlakın, kimliğin, coğrafya ve tarihin önemli bileşenler olduğunu savlayan yeni alternatif görüş ve teoriler içerisinde İslam ekonomisi önemli bir yer işgal etmektedir. Temelde din, ahlak ve ekonomi arasında bir bağ olduğu, insanın iktisadi davranışlarına inancının ve ahlakının etki ettiği ve etmesi gerektiği üzerinde duran İslam ekonomisi tabii olarak İslam dininden, Kur'an'dan ve Allah Resulünün fiil ve sözlerinden beslenmektedir. Ayrıca bunlara ilave olarak, tarih boyunca oluşmuş bütün ilmi birikim de İslam ekonomisine kaynaklık etmektedir.

Yakın dönemde bu konuya en önemli katkılardan birisini yapmış olan Pakistan asıllı Haydar Nakvi, İslam ekonomisinin öncülerinden birisi olarak da kabul edilmektedir. Çalışmalarında birey-toplum ve birey-Allah arasındaki yatay ve dikey boyut ve ilişkilere odaklanmakta ve insan davranışlarına, iktisadi sisteme etki edecek ilkeleri, aksiyomları belirlemeye çalışmaktadır. Bu anlamıyla, en önemli çalışmalarından birisi olan *Ekonomi ve Ahlak* kitabı, her ne kadar yazım tarihi eski olsa da, güncelliğinden ve öneminden hiçbir şey kaybetmemektedir.

Bu kitap pek çok açıdan çağdaş İslam ekonomisi üzerine yazılmış en önemli eserlerden birisidir. Yazarın ekonomi konusundaki yetkinliğine ilave olarak, çağdaş İslam düşüncesine olan vukufiyeti, ahlak ile ekonomi arasında kurduğu mantıksal ve çıkarımsal ilişki, üzerinde durulması gereken noktalar olarak dikkat çekiyor.

Kitaba giriş yapmadan önce birkaç noktanın vurgulanması gereklidir. İlk olarak “aksiyom”un anlamı üzerinde durmalıyız. Aksiyom, doğru olduğu herkes tarafından kabul edilen önerme. Postulat, doğruluğu mantıki olarak kabul edildiği halde, doğruluğu da yanlışlığı da ispatlanamayan önermedir. Aksiyomlar, mantıki işlemler için yeni teorem ve ispatların elde edilmesinde kullanılırlar. Teorem ise, doğruluğu ispat edilmiş önermedir. Teoremin aksiyomdan farkı, ispatlanma gerekliliğidir.

¹ Maruf Vakfı, Araştırmacı, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Araştırmaları Enstitüsü
Ortadoğu Ekonomi Politikası Doktora Öğrencisi. İrtibat: sercankaradogan@hotmail.com

Aksiyom, matematiğin ve diğer ilimlerin bütün dallarında mevcuttur. Her ilimde kullanılan “Bir bütün, parçalarından(parçalarının toplamından) büyüktür.” ifadesi de bir aksiyomdur. Kısacası, aksiyom veya postulat, mantık/akıl yürütmenin başlangıç noktasıdır.

Tekrar kitaba döndüğümüzde ise, aksiyom sistemi üzerinden olayı okumaya çalışmasından dolayı kitabın kendi türü içinde öncü bir role sahip olduğunu söyleyebiliriz. İslam ekonomisi tartışmalarının ve çalışmalarının neredeyse zirve yaptığı bir zaman diliminde ekonomi ile ahlak arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışan bir eser olmasının yanında, bunu yaparken de aksiyomlar kümesi gibi özgün bir yaklaşım getirmesi anlamında kıymete değerlidir.

Kitabın en temel iddiası Müslümanların modern zamanlardaki en önemli sorunlarından birisi olan ekonomiyle ilişkili konulara bir yaklaşım ve kavrayış getirmiş olmasıdır. Bu nokta önemlidir zira Müslümanlar modern zamanda ekonomi bilimine ve ekonomik işleyişe nasıl yaklaşmak gerektiğiyle alakalı kıstasları, ölçütleri ve sistematığı geliştirememişlerdir. Yazar ise, bu sorunlara kendi açısından, bilgisi dâhilinde özgün bir yaklaşım önermektedir. Bu yaklaşıma göre oluşturulacak bir aksiyomlar kümesi, bir İslam ekonomik sistemine kaynaklık edecek, neyin alınıp neyin alınmayacağı, önceliklerin neler olacağı noktasında bir mihenk noktası olacaktır.

Bir sistem önerisi yaparken izlenmesi gereken metoda ilişkin şöyle bir usul izleyebiliriz. İlk önce aksiyomlar kümesi oluşturmalıyız. Bu aksiyomlar doğruluğu genel kabul görmüş olmalıdır. Sistemi oluşturacak yeterli sayıda aksiyoma ulaşıldığı zaman, sistemin yapısının genel hatları da ortaya çıkmış olacaktır.

Yani izlenmesi gereken ilk yöntem "tümevarım" olmalıdır. Bu belirlenecek aksiyomlar kümesinin de sistemin yapıtaşları olacağı unutulmamalıdır. Daha sonra bu aksiyom/ilkelere ışığında, sisteme hareket kazandıracak, onu işlevsel hale getirecek politika/pratikler saptanmalı ve kullanılmalıdır. Bu politikaların her birisinin geçerlilikleri ve meşrulukları aksiyomlara göre ölçülecektir. Kısacası “aksiyomatik yöntem hem etkin bir bütünleme ilkesi olarak hem de bir reddetme mekanizması olarak çalışan” sistemin kontrol noktaları olacaktır.

Kitapta kullanılan aksiyomatik yöntemin felsefi ve ahlaki içerimlerine uzun uzadıya değinen Nakvi, bu yöntemin bilimsel ve nesnel bir karakteristiği olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu aksiyomların; a) İslam ahlak sistemiyle uyumlu, b) en küçük birimlere indirgenmeleri, c) dizinin öğelerinin kendi içinde tutarlı olmaları, d) öngörü gücüne sahip olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Bu yöntemsel mülahazalardan sonra Nakvi, bu aksiyomları Tevhid, Muvazene, Özgür İrade ve Sorumluluk olarak belirlemiştir.

Bu aksiyomları belirlemede çağdaş dönemin önemli İslam düşünürlerinden olan Seyyid Kutub, Seyyid Hüseyin Nasr, Muhammed İkbal, Seyyid Emir Ali gibi isimlerden fazlasıyla istifade ettiğini söylemiştir. Bu isimlerin seçilmesi şu açıdan önemlidir; modernite karşısında Müslümanların yaşadığı travma ve zihin karışıklığına karşı bu isimler İslam'ın anlaşılması ve sistematik hale getirilmesi noktasında önemli katkılar yapmışlardır. Ekonomi bilimi de, son iki yüz yıl içerisinde Batı bilim sistematığı içerisinde gelişmiş olduğu için, modernite karşısındaki benzer bir problem ekonomi ile ilgilenenlerin de başına gelmiştir. Yani neyin değer yüklü olduğu, neyin

objektif bilimsel gerçekliği ifade ettiğinin belirlenmesi pek çok açıdan belli ölçülerin/kıstasların olmasını gerekli ve zorunlu kılmaktadır.

Modern zamanlarda ortaya çıkan düalist anlayış, insan hayatını dünyevi ve uhrevi uğraşlar olarak ikiye bölmüştür. İslam ise böylesi bir ikiliği baştan reddeder. Tevhid ilkesi gereği dünyevi ve ruhi olan arasındaki alan anlamsızlaşır. Zira Kur'an birçok yerde hem bu dünyada hem de ahirette iyiliği aramayı tavsiye etmektedir. İnsanın bu dünyada yapıp ettikleri ahirette onu kurtuluşa veya felakete sürükleyecektir. Tevhid kavramı İslam'ın dikey boyutunu temsil eder. Buna göre Tevhid ilkesi dikey bir hat boyunca insanın ekonomik, siyasal ve toplumsal görünüşlerini bütünleyerek, belirler ve şekillendirir. Bu dikey boyuta ek olarak, yatay boyutu teşkil eden Muvazene bulunmaktadır. Allah, el-Adl'dır ki bunun anlamı evrendeki her şeyde bir denge ve mizan bulunmaktadır. İnsandan istenen de evrende hâkim olan bu düzen ve denge haline uyumlu davranmasıdır. Diğer iki aksiyomda yine birbirini dengeleyen bir karakteristiğe sahiptirler. Özgür irade, Allah'ın kuluna bahsettiği ve O'nun takdir yetkisi içinde anlamlı ve sınırlı olan bir özelliktir. Yine de Allah insana eylemlerinde özgürce tercih etme hakkını vermiştir. Bu özgürlük, sorumluluk aksiyomuyla birlikte anlam kazanır. İnsan özgür irade sahibidir ama bu iradesini sorumluluk ile dengeler. Bundan çıkan sonuç şudur, "sınır vurulmamış ahlak dışı bireyciliğe İslam'da izin yoktur". İnsan iradesinde özgür bırakılmıştır ama yapıp ettiklerinden de sorumludur. İyi ve kötüyü tercih etme iradesi kendisine verilen insan, davranışlarının sonuçlarıyla da yüzleşmek durumundadır. Bu yüzden de, sorumluluk ile dengelenmiş özgür iradeli bir insan devamlı olarak davranışlarını, eylemlerini ve niyetlerini gözden geçirecek, bunların sonuçlarını değerlendirecektir.

Aksiyomların içerimlerini bu şekilde tartıştıktan sonra yazar üçüncü bölümde bu aksiyomların ekonomik hayata yansımalarını incelemektedir. Tevhid aksiyomunun ekonomik etkinliği zorunlu kıldığını, muvazenenin niteliğinin sömürücü piyasa yapısının ve bencil insan davranışlarını etkisiz kılacağını belirtmektedir. Bir taraftan özgür iradenin ekonomik yapının kurumsal çerçevesini oluşturduğunu ve bütün adımların Allah vergisi "özgürlüğü" korumak için atıldığını ifade ederken, diğer taraftan ekonomik davranışa sorumluluğun etki ettiğini ve bunun da herkesin özgürlüğünü garanti altına alacak şeri kuralları zorunlu kıldığını belirtmektedir.

Daha sonraki bölümde kapitalizm, sosyalizm ve refah devleti arasında da bir karşılaştırma yapan Nakvi, bu sistemlerin her birisinin aksiyomlardan bir veya birkaçı ile geliştiğini ve bu yüzden özgün bir İslam ekonomik sistemi için kaynaklık ve örnek teşkil edemeyeceğini belirtmektedir. Bu yaklaşım, kitabın başlarında da belirttiği aksiyomatik yaklaşımın bir neticesidir. Bu sistemlerin belli noktalarının örnek olarak alınması da yine bu aksiyomlarla olan uyumlarına bağlıdır.

Bir İslam ekonomik sisteminin var olan bütün sistemlerden ayrıştığını ifade eden Nakvi, ilerleyen bölümlerde bir İslam ekonomik sisteminin anatomisini incelemeye çalışmaktadır. Bu anlamıyla İslami açıdan meşru bir hedefler dizisi de oluşturmaya çalışmış ve bunları; toplumsal adalet, tümel eğitim, ekonomik büyüme ve istihdamın maksimize edilmesi olarak belirlemiştir. "Toplumsal adalet, gelir ve servette gayri ahlaki ve gayri iktisadi eşitsizliklerin önlenmesini ve bu sayede de yeni istihdam alanlarının oluşturulmasını sağlayacaktır. Tümel serbest eğitim insanın Tanrı-vergisi

potansiyelini kuvveden fiile geçirmesine yardımcı olacaktır. Eğitim, uygun şartlar altında gelir eşitliğinin sağlanmasında güçlü bir mekanizma olacaktır.”

Sonraki bölümlerde bu hedefler dizisine ulaşmada kullanılacak politik araçların seçimi konusunu tartışan Nakvi, ribanın ilgası üzerine de münhasır bir bölüm ayırmıştır. Riba'nın kaldırılmasının “adil bir toplum kurmak yolunda İslami politika paketinin en önemli ve temel parçalarından birisi” olduğunu ifade etmektedir. İslam'ın faizin kaldırılması emri tüm temel ekonomik ilişkilerde ve yapıda yeniden düzenlemelerin yapılması noktasında bir uyarıdır. Bu yolda atılması gereken pek çok adım vardır, bunlardan birisi de sermaye ve tasarruf süreçlerinde devletin rolünü artırmaktır ki bu bile yegâne çözüm değildir. Bununla beraber kâr-zarar ortaklığı gibi düzenlemelerin de devreye sokulması gereklidir. Doğrudan ve dolaysız kontroller, yatırım kontrolleri, gelir dağılım politikaları, kâr ortaklığı düzenlemeleri, maliye ve vergi politikaları, kamu harcamaları politikaları da yine yazarın üzerinde durduğu ve tartıştığı konular arasındadır. Bu bağlamda politika yapıcılar, toplumsal adaleti tesis etmek için en optimal politika setini belirlemek noktasında sorumlu olacaklardır. Bu noktada, tam etkin işleyen bir kamu düzeni için gerekli nitelikli insan eksikliğine de dikkat çeken yazar, bunun birçok İslam ülkesi için de bir sorun teşkil edebileceğini, bunun önüne geçilmesi için tümel eğitim politikalarının bir an önce yürürlüğe sokulması gerektiğinin altını çizmektedir. Son olarak İslamlaştırma ve geçiş süreciyle ilgili de fikirlerini sunan yazar, bu sürecin başarıya ulaşmasının İslamlaşma sürecinde atılacak adımlara bağlı olduğunu belirtmektedir.

Özet olarak, bu küçük ama oldukça kapsamlı ve derinlikli çalışma yazıldığı dönemdeki güncelliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Bugün gelinen noktada, İslam ekonomisinin bir sistem olarak tartışıldığı ancak sadece finans/bankacılık sektörüne indirgenmediği bir ortamda yaptığı öneriler, tahlil ve çözümler, yaklaşım ve konuyu sistematik, kapsamlı ele alışı açısından tekrar tekrar okunmaya değer, İslam ekonomisi çalışanlar için bir başucu kitabı niteliğindedir.